

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

УДК 321.01:16.32

ТОЛСТОУХОВ Анатолій Володимирович

**ТВОРЕННЯ ЕКО-МАЙБУТНЬОГО В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:
ПРОБЛЕМИ КЕРУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.**

09.00.09 – філософія науки.

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктор філософських наук

Київ-2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії
та методології науки філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові консультанти: доктор філософських наук, професор
Кисельов Микола Миколайович, Інститут філософії
імені Г.С. Сковороди НАН України, провідний науковий співробітник.

доктор філософських наук, професор **Сидоренко Лідія Іванівна**,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри філософії та методології науки.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
академік НАН України, **Кремень Василь Григорович**,
президент АПН України.

доктор філософських наук, професор **Кримський Сергій Борисович**,
Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України,
провідний науковий співробітник.

доктор філософських наук, професор **Кулініченко Валентин Леонідович**,
Київська медична академія післядипломної освіти імені П.Л. Шупика,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін.

Провідна установа: Центр гуманітарної освіти НАН України, м. Київ.

Захист відбудеться 27 вересня 2004 року о 14 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 26.001.17 у Київському національному
університеті імені Тараса Шевченка за адресою:
01033, вул. Володимирська, 60, ауд. 327.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського
національного університету імені Тараса Шевченка
(01033, вулю Володимирська, 58).

Автореферат розісланий 26 серпня 2004 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.О. Шашкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Аналіз проблемного поля, яке породжується буттям суспільства в умовах глобальної кризи, потребує осмислення як у ракурсі викликів людському існуванню, так і з точки зору формування цілісного науково-теоретичного бачення сутності глобалізації та шляхів досягнення людством екологічно сприятливого майбутнього – еко-майбутнього. Таким чином, окреслена проблематика є вельми актуальною для сучасної філософії науки.

Осмислення проблематики глобалізаційних процесів у сучасному світі нерозривно пов'язане зі становленням нової *наукової картини світу*. Саме завдяки розвитку постнекласичної науки та дослідженню її світоглядних засад уможлиблюється ефективний філософський та міждисциплінарний розгляд характерних рис сучасного постіндустріального суспільства та процесів творення еко-майбутнього людства. Новітня парадигма філософії науки дозволяє також поставити питання про творення екологічно сприятливого майбутнього людства як про процес, що залежить як від розвитку сфери наукового розуму, так і від конкретних практичних дій кожної окремої людини.

Треба зауважити, що популярність глобалізаційної проблематики створює потужний фон перешкод, який заважає її науковому вивченню. Цілісного уявлення про феномени глобалізації так і не склалося. Наукове знання у цій області виявилось дисциплінарно роздробленим. Погляди вчених з приводу глобалізації достатньо суперечливі. Тому сьогодні мова має йти про фундаментальні проблеми, ретельне вивчення яких тільки починається. Воно обіцяє вивести нас на новий рівень бачення сьогодення, майбутнього і минулого.

Чим більшою мірою регіони світу стають взаємозалежними, тим більш вони стають і взаємозразливими: глобалізація багаторазово підсилює ризики. Серед значного комплексу проблем, розв'язання яких вимагає об'єднання зусиль усього людства, однією з найактуальніших, безперечно, є проблема стану навколишнього середовища. Сьогодні він настільки тривожний, що ставить під сумнів можливість виживання людства як високорозвиненого культурного співтовариства. У цьому впевнена переважна більшість відомих учених і політичних діячів (М. М. Амосов, В. Г. Бар'яхтар, А. Гор, М. С. Горбачов, Ф. М. Канак, М. М. Кисельов, В. А. Кордюм, Г. Коль, В. Г. Кремень, С. Б. Кримський, Ф. Міттеран, Д. Медоуз, М. М. Моїсєєв, Л. І. Сидоренко, Е. Тоффлер, Дж. Форрестер та ін.).

Світ стає все тіснішим. Простір суспільного буття ущільнюється, стає більш однорідним. Глобалізація докорінно перетворює людське особисте та суспільне буття. Вона стискає час і простір, відкриває кордони, дозволяє встановити контакти у будь-якій точці земної кулі, змінює зміст різних видів діяльності, звичні основи життєустрою, вимагає нових форм управління суспільними процесами.

На сучасному етапі ліберальний проект виявився найбільш життєздатним, але історія на цьому не закінчується. Попри переконливі переваги, лібералізм має свої слабкості й вади, які не дозволяють йому стати конститутивною основою глобального світу. Глобалізація – це скоріше відтворення *потреби світового співтовариства* у період найгострішої кризи сучасної цивілізації відновити авторитет і вітальну силу ідеї *колективної відповідальності* людини й людства за збереження цілісності та єдності життя на планеті заради еко-майбутнього. Використавши усі засоби “примусу” до природи, свободи, прогресу, сучасне суспільство, здається, впритул підійшло до ідеї діалогу культур і цивілізацій, як до єдиного дійсно гуманного засобу вирішення протиріч, суперечок і конфліктів. Глобалізація, на думку автора, є *історичним шансом* для відродження великої ідеї гуманізму. Глобалізація буде настільки благом для світового співтовариства, наскільки вона зуміє акумулювати у собі прагнення людства вижити, і не продовжувати весь час виживати, але жити гідним людським життям. Наступив саме той час, коли ця потреба стає усвідомленою необхідністю й отримує реальну можливість перетворитися на провідну тенденцію всесвітньо-історичного розвитку, виступити фундаментом нової парадигми науково-теоретичного світобачення. Отже, глобалізаційна проблематика формує важливий пласт предмету філософії науки.

Основну ідею даного дослідження можна сформулювати таким чином: загальна взаємозалежність суб'єктів світу, що існують в умовах глобалізації, може бути осмислена з позицій постнекласичної науки як суттєва характеристика нелінійного розвитку, який веде до виникнення взаємовиключних перспектив у момент біфуркації – загальний прогрес та процвітання або нові фатальні небезпеки. Таке осмислення дозволяє методологічно обґрунтувати необхідні стратегії керування, нові імперативи влади, всі рівні якої мають бути перетворені на засадах практичної філософії, щоб забезпечити прийдешньому поколінню справжнє еко-майбутнє.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконувалась у межах комплексної наукової програми Київського національного університету імені Тараса Шевченка “Наукові проблеми державотворення України”, НДР № 01БФ041-01 “Філософська та політологічна освіта в Україні на перетині тисячоліть” філософського факультету; а також у межах планової теми Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України “Взаємозв'язок природознавчих та соціогуманітарних чинників формування екологічної свідомості” (НДР № 0101U001478).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є розробка філософсько-світоглядних засад керування процесами людської діяльності, як передумови досягнення еко-майбутнього.

Постановка даної мети обумовлює необхідність розв'язання наступних дослідницьких завдань:

- з'ясувати специфічні риси сучасного постіндустріального суспільства;
  - вивчити вплив сфери наукового знання на сучасні соціальні процеси;
  - дослідити феномен глобалізації та його вплив на форми та зміст соціальної діяльності людини;
  - розглянути проблему влади й владних відносин у плані керування людською діяльністю;
  - встановити специфічні особливості трансформації влади за доби постіндустріального суспільства;
  - визначити причини сучасної екологічної кризи в контексті управління діяльністю людини;
  - розглянути співвідношення екологічної кризи та кризи наукового розуму;
- виявити можливі шляхи формування еко-майбутнього;

дослідити засади, необхідні для виходу з кризового становища та досягнення еко-майбутнього.

Об'єкт дослідження: процес становлення еко-майбутнього людської цивілізації.

Предмет дослідження: особливості керування, яке спрямоване на формування еко-майбутнього світу, що глобалізується.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційної роботи виступають дослідження у галузі філософії науки, методології соціальної філософії та філософії політики таких вітчизняних і зарубіжних учених як Е. Агацці, В. П. Андрущенко, В. І. Аршинов, У. Бек, Д. Белл, І. Валлерстайн, В. Гьосле, І. С. Добронравова, В. Л. Іноземцев, Ф. М. Канак, В. В. Кизима, М. М. Кисельов, В. Г. Кремень, С. Б. Кримський, В. Л. Кулініченко, Т. Кун, І. Лакатос, В. С. Лук'янець, В. С. Лутай, М. М. Моїсєєв, О. С. Панарін, М. В. Попович, І. Пригожин, Р. Робертсон, Л. І. Сидоренко, В. С. Стьопін, В. Г. Табачковський, В. І. Толстих, П. Фейєрабанд, С. Хантінгтон.

Основними методами дисертаційного дослідження виступають діалектичний, герменевтичний, компаративний, структурно-функціональний. За допомогою діалектичного методу проаналізовано динаміку історичного розвитку людського суспільства та специфічні особливості сучасного етапу цього розвитку; досліджено сутність феномена глобалізації та фундаментальних протиріч постіндустріального суспільства. За допомогою структурно-функціонального методу здійснено аналіз структури владних відносин в сучасному суспільстві. На основі герменевтичного методу проведено дослідження специфіки управління процесами самоорганізації за умов складності в сучасному світі. За допомогою компаративного методу здійснено порівняльний аналіз можливих стратегій та варіантів побудови майбутнього людської цивілізації.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації обґрунтована нова концепція філософського бачення еко-майбутнього, теоретико-методологічних та практично-функціональних шляхів його досягнення. На засадах постнекласичної парадигми визначено співвідношення сучасних глобалізаційних процесів та екологічних перспектив людства як нелінійного процесу самоорганізації, що передбачає діяльність владних структур, “керуючого

розуму” людини у відповідності з якісно новим типом світовідношення. Одержані результати конкретизуються в наступних положеннях:

- обґрунтовано необхідність методологічно розрізняти глобалізацію як об’єктивне явище, обумовлене в першу чергу процесом соціального та науково-технологічного розвитку людства, і глобалізацію як політичну стратегію неолібералізму, що дозволяє окремим багатим країнам керувати цим процесом у власних інтересах та розбудовувати суто моноцентричний світ;
- доведено, що постіндустріальному суспільству притаманне глибоке протиріччя, пов’язане з об’єктивною потребою здолати утилітарно-завойовницькі й споживацько-гедоністичні настанови людського світосприйняття та діяльності. Розв’язання цього протиріччя можливе на засадах перетворення культури (у широкому сенсі) на домінуючий фактор суспільного розвитку; приходячи на зміну економо- чи техноцентризму, нова парадигма культурного домінування здатна стимулювати розвиток усієї духовно-мотиваційної сфери діяльності, сприяти підвищенню статусу цінностей у процесі становлення нової цивілізації еко-майбутнього. Зокрема, інструментальне відношення людини до природи має змінитися на таке, в якому природа й соціум будуть гармонійно доповнювати один одного;
- визначено, що специфіка процесів глобалізації у сучасному світі має не тільки позитивні, а й негативні аспекти. Не лише більша частина планети вперше виявилася охопленою єдиним типом господарської системи, але й вперше ризики, пов’язані з людською діяльністю, починають виступати як *глобальні ризики*. Людство стає взаємопов’язаним єдиною для всіх глобальною загрозою – *загрозою екологічною*, яка й виконує роль спільного знаменника, фактора, що здатний інтегрувати окремі роз’єднані елементи сучасного світу, поєднати їх у намаганнях створити для людства *еко-майбутнє*. Глобальна екологічна криза виступає смисловим осереддям усіх глобалізаційних процесів в сучасному світі;
- доведено, що причина глобальної кризи полягає передусім у тому, що сучасні *способи управління*, які базуються на лінійній науковій парадигмі, є неадекватними наявному стану розвитку людської культури. Означена криза проявляється в тому, що традиційні суспільні інститути стоять сьогодні перед проблемою втрати важелів контролю над навколишнім соціоприродним середовищем;
- виявлено, що криза у сфері керування процесами людської діяльності пов’язана з радикальними змінами у стратифікації владних відносин. Сучасна неоліберальна глобалізація призводить до зрощування ділової й політичної еліти, влада прямо переходить до представників великого бізнесу або концентрується в руках політичних угруповань, які підзвітні економічним суб’єктам і фактично невідконтрольні громадянському суспільству. Персональна влада, яка ґрунтується тією чи іншою мірою на інтересах *конкретних* індивідів, перетворюється на *безособову* владу транснаціональних корпорацій, владу *абстрактного* типу, позбавлену ціннісного виміру та відношення відповідальності;
- встановлено, що глобалізаційні процеси трансформують як традиційну сутність феномена влади, так і зовнішні форми її репрезентації. Суттєвою рисою постіндустріальної (інформаційної) доби розвитку суспільства виступає *когнітивізація* владних відносин. Інформація та наукове знання стають безпосередньою продуктивною силою, монополізуються. Керування, що спирається на знання, виявляється найефективнішою формою керування в умовах глобального світу. Когнітивізація влади не лише виступає причиною змін в ієрархії владних стратифікацій, а й є результатом становлення нових форм соціального управління за доби глобалізації;
- доведено, що за умов *складності* сучасного світу безпосереднє традиційне управління виявляється малоефективним. Завдяки когнітивізації влади той, хто володіє знанням, отримує можливість керувати глобальними процесами не безпосередньо, а шляхом непрямої дії лише на окремі точки біфуркації в розвитку складних соціальних систем. Зовні це постає як *видимість самоорганізації*, самоуправління, що приходить на зміну традиційному управлінню. Насправді, це є свідченням того, що влада перетворюється не лише на безособову, але й на *анонімну* – справжні суб’єкти когнітивної влади можуть залишатися поза завісою;
- обґрунтовано, що глобальна криза сучасності, у тому числі й криза регулювання людської світоперетворюючої діяльності, виступає проявом загальної кризи *наукового розуму*, кризи

сміслового ядра всієї техногенної цивілізації з її активізмом, що заповзято перетворює світ. Непевне становище людини у ситуації неоднозначності, складності не піддається адекватній раціональній реконструкції. Криза наукового розуму в його класичному варіанті демонструє необхідність переорієнтації людської діяльності, розвитку сфери практичної філософії на засадах постнекласичної, самоорганізаційної наукової парадигми;

– доведено, що вихід з глобальної кризи знаходиться на шляху до *нового світогляду*, заснованого на неантропоцентричному ставленні до світу. Становлення такого світогляду неможливе без перетворення сфери влади усіх рівнів на засадах практичної екологічно орієнтованої філософії. Пріоритетність екологічних імперативів при прийнятті владних рішень виступає основною умовою досягнення екологічно сприятливого для людства майбутнього. До ознак цивілізованої держави необхідно додати ще одну: соціальна й демократична правова держава повинна стати також і *державою екологічною*.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження є важливими для подальшого філософського осмислення сучасної наукової парадигми, для визначення світоглядних засад, необхідних для становлення еко-майбутнього в умовах постіндустріального світу, що глобалізується. Результати дисертаційного дослідження можуть бути широко використані у процесі визначення стратегії державної екологічної політики, у розробці державних науково-технічних програм, спрямованих на системне вивчення наявної кризової ситуації з метою прогнозування її розвитку та управління нею, у підготовці проектів законів України та рішень Кабінету Міністрів України з екологічних питань. Результати дисертаційного дослідження також можуть бути використані при розробці нормативних курсів та спецкурсів для студентів вищих навчальних закладів: “Філософські проблеми екології”, “Соціальна екологія”, “Екологічна культура”, “Екологічна політика”.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є результатом самостійної дослідницької роботи здобувача, яка проводилась ним у 1999–2004 роках. Висновки і рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, одержані автором особисто. Розробки співавторів, з якими були підготовлені окремі монографії та статті, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження склали зміст виступів здобувача на наступних всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях і симпозіумах: “Кантівські читання” (м. Київ, 2000), VII Харківські міжнародні Сковородинівські читання “Практична філософія і правовий порядок” (м. Харків, 2000), “Людина і культура в умовах глобалізації” (м. Київ, 2001), “Філософія і суспільство східнослов'янських народів: історія і сучасність” (м. Київ, 2001), “Дні науки” (м. Київ, філософський факультет Київського університету імені Тараса Шевченка, 2002), “Образи мира на заре нового тисячелеття” (м. Київ, 2002); на засіданнях і теоретичних семінарах відділу філософських проблем природознавства та екології Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, на засіданнях і теоретичних семінарах кафедри філософії та методології науки філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Окремі результати дисертаційного дослідження також покладено в основу виступів автора у пресі, на радіо й телебаченні. Матеріали дисертаційної роботи були використані здобувачем при підготовці наступних законодавчих актів: проекту Закону про екологічний аудит (2002, № 1092); проекту Закону про сільський еко-туризм (2002, № 1311); проекту Постанови про прийняття за основу проекту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань мисливського господарства та полювання, охорони, використання і відтворення тваринного світу (2002, № 2121/II); проекту Постанови про Рекомендації парламентських слухань “Підтоплення землі в Україні: проблема та шляхи подолання” (2003, № 3106).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладені автором у 25 публікаціях, з них монографій – 4, у тому числі індивідуальних – 1; статей у наукових фахових виданнях – 17, інших статей – 4.

Структура та обсяг дисертації обумовлені логікою розв'язання поставленої мети дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Основна частина роботи будується у відповідності з поставленими завданнями. У першому розділі

проводиться аналіз дослідницької літератури, присвяченої темі дисертації, та робиться висновок щодо стану розробки проблеми. У другому, третьому та четвертому розділах детально розглядаються відповідно феномени постіндустріального суспільства, влади та еко-майбутнього. Основний обсяг дисертаційної роботи – 367 сторінок, список використаних джерел складається з 318 найменувань на 26 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, розкриваються об'єкт, предмет, мета і завдання дисертаційної роботи, її методологічні засади, визначається наукова новизна дослідження, відображається теоретичне і практичне значення та форми апробації результатів дисертаційної роботи.

У першому розділі “Відображення глобальних проблем у філософських концепціях сучасності” проаналізовано стан розробки проблеми, що вивчається, розглянуто концепції сучасних вітчизняних та іноземних авторів, які займаються дослідженнями у межах тематики, окреслено визначенням предмета даної дисертаційної роботи, та доведена необхідність подальшої розробки проблематики керування процесами творення еко-майбутнього в контексті світу, що глобалізується.

Відзначається, що стан, у якому знаходиться сьогодні людська цивілізація, істотно відрізняється не лише від традиційного типу суспільства, а й від його індустріального різновиду, що був характерний для більшості людства на протязі останніх кількох століть. Виникають нові форми праці, комунікацій, взаємин у межах людських співтовариств. Одне спільне слово, що вживається для позначення динамічного стану цивілізації сьогоденного людства, – це *глобалізація*.

Глобалізація – це процес перетворення людства на інтегральне ціле. Людська історія стає єдиною: все, що відбувається у житті окремих країн і народів, резонує на всю земну кулю.

Разом із тим, як підкреслено, цей термін досить часто отримує зовсім протилежне смислове навантаження у різних концепціях, існуючи у безлічі інтерпретацій – від демонічної до ідеалізованої. Дисертант зазначає, що переважна більшість західних дослідників, таких як І. Валлерстайн, Дж. Маклін, Р. Робертсон, М. Уотерс, розглядають феномен глобалізації з боку економцентризму, як нівеляцію границь між соціальними й культурними системами. Але, як доводиться в розділі, у такому плані глобалізація виступає не як даність, а скоріше як “обіцянка” щодо майбутнього. Крім того, подібний економцентричний підхід може привести до ототожнення глобалізації з вестернізацією, до недооцінки локальних процесів, до спрощеного розуміння глобалізації як планетарної експансії ідеології неолібералізму та ринку. Відзначається, що саме такий не досить адекватний підхід до розгляду глобалізаційних процесів спричиняє різке їх неприйняття у формі антиглобалізму.

Критичне осмислення однобічного економцентричного підходу до розуміння глобалізації починається з другої половини 1990-х років і приводить до розгляду глобалізаційних процесів у більш широкому суспільному аспекті: культурних, адміністративних, політичних та інших складових глобалізації (в роботах П. Хоукена, А. Ловінса, Дж. Андерхілла, П. Кеннеді, С. Б. Кримського, В. Б. Кувалдіна, В. Л. Іноземцева, В. І. Толстих). У розділі доводиться необхідність інтерпретації культурної розмаїтості світу як органічної функціональної особливості процесу глобалізації. Проте, такий плідний та привабливий сценарій майбутнього виглядає сьогодні менш реальним, ніж інший – сценарій цивілізаційної гегемонії Заходу, гомогенізації різноманіття культур світу, що витікає з процесів глобалізації.

У розділі показується, що реальна перспектива перетворення майбутнього глобального світу у світ однополярної, владної гегемонії однієї або декількох країн над усім іншим людством визначається тим, що одним з основних результатів глобалізаційних процесів є становлення глобальної *влади*, яка самозатверджується явочним порядком та співіснує поруч із традиційними політичними

інститутами й механізмами, претендуючи на їхнє заповнення та заміщення. Поряд зі звичними легітимними формами міжнародної й державної політики у світовому співтоваристві складається свого роду *надвлада*, яка змінює всю конфігурацію діючих у світі сил і владних відносин. Вона виникає нібито спонтанно та спирається на матеріальну силу транснаціональних компаній, їхнє інформаційне панування й технологічну міць. Це постійно виникаюче й відтворюване протиріччя між двома фундаментальними основами світоустрою – принципом державного суверенітету, що втілюється національними державами, з одного боку, та глобалізацією економічних, культурно-ідеологічних і політичних процесів універсальної домінанти людського існування, з іншого, – залишається однією з найважливіших характерних рис світової конструкції XXI сторіччя. У розділі робиться висновок, що спроби теоретичного вирішення цього протиріччя поки не мають успіху.

Намагання вчених і політичних діячів по-новому дивитися як на позитивні, так і на негативні сторони глобалізації найбільш виразно унаочнюються на прикладі досліджень проблеми керування глобалізаційними процесами – як зазначається у розділі, такі концепції відрізняються стрімкою еволюцією та великою розмаїтістю. Доводиться, що пошук нових механізмів управління соціальними процесами – одна з актуальніших проблем глобалізації, яка є предметом дослідження багатьох вчених світу. Відхід від колишніх спрощених уявлень про формування всесвітнього співтовариства шляхом винесення на глобальний рівень найважливіших інститутів та регулюючих механізмів найбільш “передових” (західних) суспільств, і в першу чергу США, приводить до розуміння того, що перенесення дій окремих західних інститутів і механізмів управління в інші країни дає зовсім непередбачені результати; часто ці інститути й механізми *не стільки перетворюють* інше суспільство, скільки *самі трансформуються до невпізнання*. Про це свідчать роботи таких дослідників як В. П. Андрущенко, О. Б. Вебер, Л. В. Губерський, А. М. Єрмоленко, В. Г. Кремень, С. Б. Кримський, В. С. Лук’янець, О. І. Неклеса, О. С. Панарін, Л. В. Сохань, В. Г. Табачковський, В. І. Толстих, В. І. Шинкарук, П. Бьюкенен, Д. Месснер, Л. Харрісон, С. Хантінгтон.

В умовах складної багатоукладності керованість суспільним розвитком не може здійснюватися простим механічним чином. Тому все більше вчених схилиються до визнання неминучості багаторівневого, різнопланового регулювання. Впровадження світоглядної парадигми, що базується на засадах багатоплановості та поліцентричності, пов’язано з розвитком філософських досліджень сьогоденної наукової картини світу. Як свідчать роботи сучасних філософів науки В. І. Аршинова, В. Г. Буданова, І. С. Добронравової, В. В. Кизими, В. Л. Кулініченка, С. П. Курдюмова, Е. Ласло, В. С. Лутая, Г. Г. Малінецького, О. М. Рубанець, В. С. Стьопіна, І. Пригожина, Г. Хакена, постнекласична парадигма філософії науки виявляється єдино адекватною методологічною основою для дослідження розвитку складних систем, що належать не лише природному, але й соціальному світові, зокрема й для філософського дослідження процесів глобалізації. Разом із тим, у розділі підсумовується, що механізми керування соціальними процесами за часів глобалізації ще знаходяться у стадії розробки, й однозначної відповіді (якщо така можлива взагалі) ще немає.

Дисертант підкреслює, що незалежно від концептуального теоретичного осмислення феномену глобалізації на практиці у світі мають місце певні процеси й тенденції, що ведуть не лише до глобалізації економіки чи культури, а й до глобалізації всіх небезпек, які колись мали локальний характер, і до можливості переростання регіональних криз у глобальну катастрофу, як про це свідчать роботи У. Бека, М. М. Кисельова, С. Б. Кримського, В. І. Толстих. Така катастрофа, як доводиться у розділі, постає насамперед як *катастрофа екологічна*, що уможлиблюється не в останню чергу завдяки саме процесам глобалізації. Відзначається, що усвідомлення реальної можливості подібної катастрофи пов’язане з намаганнями осмислити глобальні проблеми сучасного світу з точки зору майбутнього, точніше, того сценарію майбутнього, який виступає найбільш привабливим для людства, – *еко-майбутнього*.

У розділі зазначається, що індустріальна цивілізація, нестримно грабуючи й знищуючи природу, руйнує фундаментальні основи, на яких тримається як сьогодення людства, так і його еко-майбутнє. Нинішній виток еволюції індустріально-споживчого суспільства, з усіма його

антиекологічними цінностями й тенденціями росту, ставить планетарну цивілізацію перед реальною загрозою еко-омніциду, який може реалізуватися вже у першій половині ХХІ сторіччя, що породжує сьогодні почуття екзистенціальної непевності. Разом із тим, визнання існування вказаних проблем приводить до перетворення екологічної проблематики на один з найпоширеніших предметів дослідження за останні декілька десятиріччів.

У розділі визначається, що саме усвідомлення важливості екологічних проблем виступає результатом глобалізації. Ці проблеми, що постають як наслідок індустріального забруднення та переспоживання, рівною мірою стосуються усіх громадян нашої планети, незалежно від рівня індустріального розвитку кожної окремої країни. Завдання збереження природного середовища, оздоровлення екологічного стану, побудови еко-майбутнього – це те, що об'єднує, чи, принаймні, повинно об'єднати, усіх представників людської цивілізації. Дисертант вважає, що саме глобалізація в економічній та суспільній сферах уможливує усвідомлення єдності світової спільноти та людської співвідповідальності за екологічне майбутнє. Таке усвідомлення виступає також і причиною того, що з науки, зі сфери лише пізнавально-теоретичної діяльності людини екологія перетворюється на *практичну дисципліну*, на заклик до активної діяльності, на певний різновид ідеології та світогляду.

Дисертантом проводиться ретельний розгляд філософських концепцій, що прагнуть осмислити проблематику екології як у теоретичних, так і у практичних її аспектах. У роботах А. Швейцера, П. Тейяра де Шардена, В. І. Вернадського, К. Е. Цюлковського, П. О. Флоренського, М. М. Холодного, І. Т. Фролова, М. Ф. Тарасенка, М. М. Кисельова, Ф. М. Канака, В. С. Крисаченка, І. В. Огородника, Л. І. Сидоренко, Т. В. Гардашук, М. М. Моїсеєва, Р. С. Карпінської, А. О. Горелова, Л. В. Василенко, В. О. Кутирьова, Ф. І. Гіренка, В. І. Данілова-Данільяна, К. С. Лосєва, В. Г. Бганби-Церери, О. М. Буровського, А. Нейса, А. Дренгсона, Л. Уайта, Б. Каллікотта, Р. Атфілда представлені різноманітні спроби побудувати філософсько-світоглядні засади вирішення глобальних екологічних проблем, переосмислити відношення людини та суспільства до природного світу, визначити умови для формування еко-майбутнього. Дисертант акцентує увагу на різних підходах до розробки означеної проблематики, що запропоновані представниками різних культурних традицій. Першу групу утворюють прибічники екологізму – переважно західні вчені та мислителі. У монографіях, документах з екологічних проблем, в ідеологічних програмах громадських екологічних рухів, що тяжіють до такого підходу, пріоритет віддається збереженню біосфери, природної рівноваги; з цієї головної мети виходять при формулюванні тих засад, які, на думку авторів, мають сприяти досягненню визначеної мети, – різноманітні заходи щодо охорони дикої природи, скорочення чисельності населення, обмеження потреб і т. д. Усе частіше лунають заклики відмовитися від ідеї прогресу, від допомоги бідним країнам, від культурного та соціального розвитку людства. Але, як показує дисертант, екологічна проблема не зводиться до питання про збереження дикої природи, а потребує всеохоплюючого комплексного розв'язання з урахуванням сутності людини, яка не може бути зведена лише до однієї зі складових біосфери.

Альтернативний погляд на вирішення екологічних проблем пропонують вітчизняні дослідники, зокрема послідовники філософії космізму. Поняття “космосу”, на відміну від “довкілля” екологістів, є більш широким, більш глобальним, більш онтологічним. Відзначається, що космістська традиція виступає й більш гуманістичною, залишаючись орієнтованою на людину, – дисертант доводить, що лише людина може виявитися здатною вирішити глобальні екологічні проблеми, а не біосфера чи природа як така. Проте, і ця світоглядна традиція не позбавлена певних крайнощів, що спричиняють у деяких дослідників захоплення космічним пафосом, який заважає тверезому відношенню до конкретних проблем нашого світу. Разом із тим, як відзначається у розділі, крайнощі альтернативних традицій можуть бути подолані на основі осмислення сучасних наукових підходів. Нові природничонаукові міждисциплінарні дослідницькі програми, такі як синергетика, також можуть сприяти становленню еко-майбутнього, уможливаючи адекватний погляд на екосистему як на складну людиномірну систему, що самоорганізується.

Дисертант звертає увагу на такий прояв практичного характеру екологічної проблематики як формування національних та міжнародних екологічних організацій – політичних партій та

суспільних рухів. Проте, як свідчить аналіз ідеологічних програм та конкретної практичної діяльності таких угруповань, їх формування у переважній більшості випадків не приводить до відчутних результатів, оскільки подібні організації, як правило, або використовують моду на екологічні ідеї у кон'юнктурних цілях, з метою здобуття політичної влади, або ж тяжіють до екологізму та біоцентризму, приймаючи екстремістські форми “зеленого тоталітаризму”.

У результаті аналізу сучасних філософсько-світоглядних концепцій, присвячених осмисленню екологічних проблем та пошуку адекватних стратегій управління процесами творення еко-майбутнього, які відбуваються у сьогоденному світі, та намаганнями впровадження нового екологічного світогляду, дисертант робить висновок, що переважна частина таких теоретичних розробок залишається майже безрезультатною. З професійної точки зору такі спроби або еkleктично сформовані з фрагментів різних концепцій та традицій, або ж побудовані за принципом абсолютизації якогось одного, зазвичай, класичного наукового, підходу, що механічно розповсюджується на всю сферу людського світобачення. У будь-якому разі екологічна проблема залишається невіршеною на такому фундаментальному рівні, хоча наявність багатоманітності розглянутих спроб її розв'язання залишає надію на можливість сприятливого майбуття.

У другому розділі “Постіндустріальне суспільство: філософія та наука”, який містить чотири підрозділи, досліджено проблеми культури глобалістського мислення, глобалізації як когнітивізації, кризи наукового розуму та науки як сфери практичного розуму.

У розділі акцентується увага на тому, що з філософсько-світоглядних позицій надзвичайно важливою особливістю глобалізації є те, що вона породжує особливу наукову мову, новий світогляд, нетрадиційну культуру соціально-гуманітарної думки, своєрідну аналітику глобалізму. Зазначається, що осмислення окресленої проблематики у контексті цієї аналітики сприяє формуванню передумов, необхідних для розуміння сучасних соціальних процесів, кризових явищ, проблем, які є наслідками процесів глобалізації.

Звертається увага на те, що культура, яка формується у рамках соціального дискурсу глобалістського мислення, має стати адекватною викликам нової епохи. Необхідність цього обумовлена, насамперед, нагальною потребою розробки ефективних методів послаблення екзистенціальних ризиків, сполучених із реалізацією проєктів планетарних перетворень, для інтенсифікації пошуків шляхів виходу з нинішньої кризової ситуації.

Далі підкреслюється, що, породжуючи свою власну мову, якою спілкуються її носії, культура глобалістського мислення розгортає у багатомірному лінгвістичному просторі своєрідну сіть соціальних дискурсів (когнітивних, методологічних, ідеологічних, політичних та ін.). Ця культура не тільки використовує й удосконалює дедалі могутніший арсенал специфічних концептуальних засобів глобального науково-теоретичного уявлення світу, а й нарощує міць аналітики глобалізму, що є характерною рисою сучасних соціально-гуманітарних досліджень.

Дисертант зазначає, що головні поняття мови цієї нової культури глобалістського мислення – “глобалізація”, “глобальний контекст”, “глобальна інформаційна революція”, “влада”, “еко-середовище”, “еко-ризик”, “еко-майбутнє” – перетворилися на своєрідні маркери нашої епохи – епохи глобального руйнування навколишнього середовища. Вони віддзеркалюють не тільки радикальну діагностику ХХІ сторіччя, а й стратегічний вектор діючих нині кардинальних трансформацій світоустрою; ці поняття акцентують увагу дослідників на тому, що багато процесів, які відбуваються у світі, що нині формується, не локалізуються у межах певної окремої національної держави, регіону, материка. Під впливом загальнопланетарних мереж, що зв'язують між собою різноманітні економічні, фінансові, інформаційні інститути, служби й комунікації, стають прозорими практично усі міждержавні кордони. Процеси, що відбуваються у світі, у найкоротший термін стають транснаціональними, загальними, надетнічними, глобальними. Вибух інтересу, який спостерігається нині, до таких процесів, до практики “створення всесвітності”, планетарного життєустрою, до сучасних стратегій узагальнення знань про глобальну еволюцію нашої планети як єдиного космічного, геологічного, біогенного й антропогенного процесу, стимулюється усвідомленням того, що у ХХІ сторіччі глобалізація перетворюється на найвпливовішу економічну, технологічну, інформаційно-культурну реальність.

Дисертант стверджує, що конструктивною основою для розуміння глобального світу, який формується, є *діалектична єдність процесів інтеграції і автономізації*, які діють паралельно й одночасно в існуючих спільнотах, суспільних інститутах і сферах людської діяльності. Сьогодні доцільно говорити тільки про якісну перевагу, тобто про більшу еволюційну складність певних структур “глобального порядку” у порівнянні з еволюційною складністю “фрагментарних” структур – етнокультур, кланів, корпорацій, націй, класів тощо. Такий підхід дозволяє більш точно й продуктивно вирішити дилему співвідношення економічних і соціокультурних факторів процесу глобалізації. Єдність як однаковість (уніфікованість) норм, цінностей, способів дій і поведінки, можливо, до певного моменту й може стимулювати економічний та технологічний прогрес, але не дає розвиватися прогресу культурному. Принципом розвитку цієї сфери є різноманіття, нетотожність національних культур, традицій і цінностей.

Далі підкреслюється, що, розглядаючи процес глобалізації в соціокультурному контексті, важливо враховувати, що практика процесу трансформації викорінює класичне уявлення про лінійний характер розвитку соціуму як одномірного й однозначного переходу від традиційного суспільства до сучасного. Практика реконструкції в умовах глобалізації досить переконливо демонструє, що у процесі засвоєння інструментальних компонентів західної культури, а саме – структури матеріального виробництва, способів трансляції інформації, економічних інститутів, – багато країн відмовляються сліпо копіювати західні політичні інститути, і, разом з тим, вони не схильні позбуватися екзистенціальних начал своєї культури. Незважаючи на це, проблема загрози “вестернізації” способу життя ще залишається актуальною.

Зазначено, що нове суспільство перш за все змінює роль та функції *знання*. Це – “суспільство інформації”. Постіндустріальний розвиток в економічній сфері означає поступову відмову від виробництва первинних продуктів і перехід до вторинного виробництва. Тобто, якщо сучасному суспільству властиве переважно відтворення матеріальної складової людини, то постсучасному суспільству, напевно, буде характерно відтворення духовної компоненти людини.

Постіндустріальне суспільство є суспільством знання у двох смислах, за Д. Беллом: по-перше, дослідження та наукові розробки стають усе в більшій мірі джерелом інновацій, при чому центральне місце займає знання теоретичне; по-друге, соціальний прогрес усе однозначніше вимірюється успіхами в галузі знання.

Дисертант переконаний, що зміна ролі знання в сучасному суспільстві перш за все має своїм результатом певну інверсію системи “знання–влада”. Влада використовує знання як свій інструмент (І. Кефелі). Знання в постіндустріальному суспільстві вимагають значних інвестицій з боку влади. Рентабельність наукових досліджень виступає основним фактором, який визначає пріоритетність їх фінансування. Економічна функція знання стає первинною; усі інші – вторинними, у тому числі й освітня та евристична. Тому вплив влади на визначення пріоритетності напрямів наукових досліджень зростає.

З іншого боку, сучасна влада має потребу в знанні. Тенденція до переважання вторинного виробництва та відтворення духовної сторони людської спільноти свідчить про звернення до так званих *постматеріалістичних* цінностей (В. Л. Іноземцев). Цінностей, які можуть виступати пріоритетними лише для тих, хто повністю пройшов попередній етап привласнення і вже володіє цінностями матеріальними. Дисертант підкреслює, що постіндустріальне, постматеріалістичне, інформаційне суспільство характеризується деякими змінами класової структури, – але сама соціальна стратифікація залишається. Нові суспільні верстви розрізняються за принципом їх відношення не до засобів промислового виробництва, а за їх відношенням до знання, за мірою їх участі у прийнятті рішень. Потреба влади у знанні виражається у становленні “влади інтелектуалів” – вищих менеджерів та спеціалістів, що займаються відтворенням постматеріалістичних цінностей. Дана група складає найвищу соціальну ієрархію, передусім, у бізнесі, армії, політиці та наукових закладах: це – “технократичний клас”. Новий клас, що утворюється в постіндустріальному суспільстві, є, поки що, “середнім класом” за традиційним майновим розподілом. Але саме цей клас, а не капіталісти, *володіє владою та знанням*.

Зазначено, що система відношень “знання–влада” має ще один бік розгляду – із точки зору глобально-національного. В умовах, коли інформація та знання стають безпосередньою

продуктивною силою, виникає монопольний ресурс, що характеризується абсолютно новими якостями. Виробництво, використання й споживання знань (knowledge economy) на сучасному етапі визначають *взаємовідношення розвинених держав із рештою світу*. Нерівність між соціальними класами у вигляді поляризації “носії та виробники знань” – “некваліфіковані працівники” поступово перетворюється в ході глобалізації з такої, що характерна для кожної окремої держави, із внутрішньоекономічного явища – на світове. З’являються “країни-технократи” та “країни-пролетарі”.

У розділі звернено увагу на те, що Новоевропейський розквіт науки є водночас і наслідком становлення світоглядних засад техногенної цивілізації, і фактором, що посилив відчуження людини від природи. Наука обґрунтувала як головну соціальну мету людини підкорення природи, її перетворення та виключне “надприродний” статус людини.

Існуючий класичний образ науки найчастіше мало відповідає її дійсній природі чи ідеї. Одним із парадоксів сучасної кризи науки є падіння її впливу на світогляд людини. Зростає диспропорція між ростом практичної (технічної) й політичної могутності науки, глибиною її проникнення в таємниці світобудови й падінням її значення для світосприйняття людини, для вибудовування нею свого образу світу. Сучасна наука фактично не сприяє подоланню кризи ідентичності, яку переживає сучасна цивілізація. Симптомом цього є те, що найбільш сенсаційні наукові відкриття перестали вирішальним чином впливати на зміну пануючого світогляду. У відриві науки від життєвих інтересів людини П. Флоренський вбачав зворотній бік її сциєнтистських зазіхань на домінування у сфері людських цінностей, підпорядкування собі всіх інших духовних потреб. Наголошується, що розрив між рівнем пізнання та рівнем осмислення ще більш зростає в результаті проникнення науки в такі сфери реальності, які виходять далеко за межі природного досвіду існування людини у світі, що дає підставу говорити про формування “постлюдської” реальності й “постлюдського виміру світу” (В. О. Кутирьов), в якому, власне, людська реальність складає лише частину реальності, породженої діяльністю людини.

Наука немов повторює той шлях відчуження від людини, який проходить влада, а разом з нею і політика, – виникнувши з певних людських потреб, заради вирішення пов’язаних з ними проблем, вони поступово нібито “забувають” свої джерела та своє призначення й починають розвиватися за своїми власними законами. І тоді справою науки стає задоволення пристрасті дослідження, яке не цікавиться тим, що з цього вийде; так само як і влада, що починає існувати й функціонувати заради самої себе. Це ж відноситься і до техніки, і до політики: їх усе менше займає проблема існування людини, життєві інтереси й потреби якої все більше стають перешкодою на шляху їхнього самодостатнього розвитку. Можна зробити висновок, що чим більше зростає цивілізаційна сила науки як здатності реалізації своїх досягнень, тим глибше стає розрив між наукою й світом людських цінностей. При цьому особливу небезпеку представляє суто зовнішнє, утилітарне засвоєння й використання плодів розвитку науки, настільки притаманне людині техногенної цивілізації.

Підкреслено, що центральним вектором історії всієї західноєвропейської філософії була розбіжність між теоретичною філософією, яка орієнтується на ідеал Істини, і практичною філософією, філософією, що спрямована на ідеал Блага. Цей вектор розвитку визначив не тільки розбіжність між двома модусами Розуму, а й диференціацію основ і регулятивів теоретичного знання від основ і регулятивів етико-практичного знання. Незважаючи на те, що і в тому, і в іншому випадку йдеться про знання, про його два різновиди, ці види знання не просто диференціюються один від одного, а й усе більше віддаляються, замикаючись усередині власної галузі та в рамках своїх особливих норм та ідеалів. І зрештою, до початку ХХ сторіччя сформувалися усвідомлені й чітко артикульовані програми, для яких істинне знання має бути вільним від ціннісних суджень, а етико-аксіологічне міркування не може бути побудоване на зразок теоретико-наукового знання, регулятивом якого є пошук істини.

Дисертант стверджує, що зміни, які відбуваються в науці, свідчать про те, що не тільки етика, а й сучасна, постнекласична наука належить до сфери *практичного розуму*. Це водночас означає, що в ній значно зростає етичний компонент – етика ненасилля, уявлення про відповідальність, ризик, провину дослідника; наука теж стає сферою морального вибору й переживання, як і інші сфери

людської діяльності. У сучасній науці не скасовуються ті завдання, що були покладені на неї: просвітництвом – освічувати, позитивізмом – забезпечувати засоби діяльності. Тобто, залишається класичне завдання – пояснювати і передбачати. Але на сучасному етапі розв'язання цього завдання потребує підключення інших розумових форм, так само як науці тепер ставлять в обов'язок рефлексію не тільки засобів, а й цілей.

Аналіз стану сучасної науки обумовив висновок дисертанта, що наука: 1) сама потребує моральних основ для свого розвитку; 2) стаючи сферою практичного розуму в XXI сторіччі (на відміну від XIX сторіччя, коли теоретичний та практичний розум розділилися), вона стає тереном морального самовизначення вчених і технологів, які використовують досягнення науки; 3) втілюючи гнучку стратегію в XXI сторіччі, вона сприяє розвитку адекватної їй моральної свідомості: неприйняттю авторитаризму, терпимості, відмові від крайнощів. Це, на думку автора, дасть більше шансів виробити нову, адекватну реальності наукову картину світу.

У третьому розділі “Феномен влади в контексті керування людською світоперетворюючою діяльністю”, який композиційно складається з чотирьох підрозділів, розглянуті природа та сутність влади, теоретичні джерела легалізації влади, становлення нової форми влади за доби Модерну та проблема кризи влади на сучасному етапі розвитку суспільства.

Зазначено, що філософське освоєння поняття влади не могло відбуватися рівномірно “по всьому фронту” тих проблем, які склалися сьогодні. Воно неминуче було однобічним і фрагментарним, протікало відповідно до історичної логіки загальнофілософської еволюції. Зрозуміло, що конкретна інтерпретація поняття влади щоразу змінювалася, оскільки безпосередньо залежала від загального характеру поглядів філософа; змінювалося і її місце в проблемному полі філософської думки – від побіжного обговорення цього кола питань на периферії онтологічної або гносеологічної, натурфілософської або соціологічної теорії до більш-менш зрілих, системних міркувань про сутність влади (у політичній філософії або антропології влади). Саме тому дослідники, які займаються філософським аналізом феномена влади, завжди звертають увагу на складність його фіксації у понятті (М. Вебер, К. Гаджієв, М. Кроз'є, В. П. Макаренко, О. С. Панарін, К. Попер, С. Г. Рябов, С. Холл, М. Фуко та ін.). Аналіз доктринальних передумов і еволюції поняття “влада” демонструє існування своєрідних припливів і відливів наукової й суспільної уваги до цієї проблеми. Дисертант погоджується з думкою Дж. Філда і Дж. Хайлі про сутнісний зв'язок уваги до проблеми влади з етапами цивілізаційного процесу – це особливо притаманно тим етапам розвитку людства, які включають значні за масштабом бюрократичні організації. Подібні коливання також пов'язані з перехідними й кризовими епохами у розвитку цивілізацій.

У дисертаційному дослідженні проаналізована історія розвитку сучасного поняття влади. На цій підставі досліджується специфіка світоглядних засад становлення цього феномена.

Зазначається, що цивілізація Європи формувалася за певним нормативно-ціннісним порядком, який складав основу її соціального й політичного буття. Легітимізація даного порядку здійснювалася за рахунок таких процедур мислення, які намагалися представити конфлікти між нормами й цінностями у вигляді принципів політичного єднання держав. Передбачалося, що дії індивідів та груп на основі віри у персоніфіковані або інституціоналізовані соціополітичні цінності завжди повинні бути співвіднесені з реакцією інших людей та інститутів на ці дії.

З розробкою поняття влади пов'язані імена Платона, Арістотеля, Цицерона, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ф. М. Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, Д. Юма, С. Оріховського-Роксолана, П. Могили, Ф. Прокоповича, І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, К. Маркса, М. Вебера, І. Я. Франка та багатьох ін. Розглянутий матеріал стосується філософсько-історичних розробок культурно-цивілізаційного розвитку суспільства. Подальший розвиток продуктивних сил суспільства спричиняє постійні зміни у поглядах на відносини суспільства та природи, суспільства та влади, завдання науки й філософії у цій царині. Цьому сприяло обґрунтування активності людини в європейській філософії. Вважалося, що діяльність людини мала бути спрямована назовні, на перетворення оточуючого світу, у першу чергу, природи, яку вона прагнула підкорити собі. Пафос перетворення світу спричинив особливе ставлення й до ідеї влади і панування, що втілювалося у відчутті впевненості у спроможності людини, контролюючи зовнішні фактори, раціонально влаштувати

своє життя. Суто перетворююча діяльність видається процесом, що обумовлює владу людини над зовнішніми (соціальними і природними) обставинами, які вона мала підпорядкувати собі. Саме тоді закладається, за висловлюванням В. С. Стьопіна, “культурна матриця” Модерну.

Рационалізм класичної науки орієнтував владу на агресивно-діяльне відношення до соціуму, через принципи панування-підпорядкування, жорсткого централізованого управління, навіть насильства. Модерн сформував визначену ціннісно-нормативну систему, що підтверджує інструментальний підхід до реальності, реалізується у пріоритеті наукового знання з акцентом на інноваційну діяльність як безумовну цінність. Жорсткі політичні технології вимагали службової інтерпретації моралі в політиці: мораль є, насамперед, тим, що служить справі, прогресу.

Лібералізм як пануюча сьогодні ідеологія Модерна ототожнила прогрес із науково-технічними та економічними зрушеннями. Вони мають поліпшити добробут, не змінюючи сталих структур. Утилітаризм у політичній етиці сприяв широкому поширенню технологій маніпулювання поведінкою людей за допомогою засобів масової інформації, політичної реклами й пропаганди.

Автор, досліджуючи сучасні теорії та концепції управління К. Попера, С. Холла, М. Кроз’є, М. Фуко, Л. Маркса, М. Гайдеггера, Ж. Бодрійєра та ін., зазначає, що вичерпність цих принципів у діях влади є очевидною: вони ведуть у безвихідь технократичних утопій та авторитаризму. Наголошується, що останнім часом у фундаментальних дослідженнях з філософії політики, у виступах представників влади все частіше лунає думка про системну кризу.

Системна криза, яка наближається, на думку С. Брауна, є результатом, насамперед, зростаючої неадекватності у відносинах влади й суспільства, що має найбільш серйозні глобальні наслідки. Сьогодні можна виділити такі основні напрями розвитку системної кризи: 1) криза суспільного порядку (міжетнічні конфлікти, війни за незалежність і вихід зі складу більш великих держав, ксенофобія, проблеми біженців і емігрантів, торгівля наркотиками транснаціональними злочинними групами, контрабанда ядерних матеріалів, хімічної й бактеріологічної зброї тощо); 2) економічний аспект кризи (розбіжність між політичними й економічними цілями в міжнародній системі); 3) екологічні аспекти кризи; 4) культурні аспекти (суперечність націй і держав, посилення рухів національних меншостей); 5) права людини (розрив між інтернаціональними нормами і національним законодавством).

Дисертант стверджує, що саме тому, що світове співтовариство сьогодні зіштовхується з “викликами” і проблемами, невідомими раніш, приходиться порушувати питання не стільки про зміну “конфігурації домінування”, скільки про зміну саме *характеру мислення влади*.

Особливої уваги в розділі приділено змінам у системі управління, які несе глобалізація. Один із проявів нової якості світу – охоплення більшої частини планети єдиним типом господарської системи. Відповідно змінилися й принципи побудови систем управління міжнародними відносинами. Виникла істотно інша, ніж колись, перспектива глобального розвитку, змінилася й конфігурація цивілізаційних протиріч. Одночасно відбувається кристалізація владних осей нових цивілізацій, контур яких репрезентовано різноманітними ТНК, радами, комісіями та клубами неурядових організацій. Відбувається парадигмальне зрушення в еволюції влади. У перехідній, *дуалістичній* конструкції співіснують два різних покоління владних суб’єктів: його старі персонажі – національні держави – й нові співтовариства-інтегрії (А. Негрі). Одночасно їхня тісна взаємодія породжує феномен нової державності – країни-інтегрії, країни-системи. Логіка відносин всередині гео-економічного універсуму, що народжується, помітно відрізняється від принципів організації міжнародних систем техногенної цивілізації. Нова світова ситуація поставила під сумнів виняткову роль національних держав, чиї реальні, хоча і “пунктирні” кордони в “економічному” світі помітно відрізняються від чітких ліній адміністративно-державних розмежувань, висуваючись за їхні межі (чи, навпаки, “вдавлюючись” у них), проявляючись у повзучому суверенітеті постійного збільшення зон національних інтересів і регіональної безпеки. Справа, однак, навіть не в тім, що в новому середовищі національні держави тією чи іншою мірою трансформують свій суверенітет, а в тім, що в рамках цієї системи більшість держав просто втрачають свою актуальність як реальний суб’єкт дії. Всесвітній ринок об’єднується навколо того, що раніше вважалося головними ознаками державного суверенітету: повноваження у військовій галузі, у сферах кредитно-фінансової, інформаційної, культурної і, навіть, мовної політики. Під

пресом глобалізаційних процесів держава втрачає свою монополію на владу і змушена частково делегувати її наднаціональним структурам.

Зазначається, що країни, чії соціальні організми не витримують пресингу нової глобальної піраміди, деградують, корумпуються і руйнуються, фактично опиняються під владою кланово-мафіозних структур – певного передаточного економічного механізму, який по-своєму включає низькоефективний господарський і, навіть, цивілізаційний потенціал цих країн у світовий господарський оборот.

Автор звертає увагу на те, що при формальному декларуванні прихильності принципам демократії все очевиднішою стає присутність у соціальній тканині світу діючого механізму управління, заснованого на зовсім інших, ніж публічна політика, принципах: *примату безособової, або прямо анонімної* влади інтелектуальної еліти та світових банкірів як на національному, так і на глобальному рівні. У постіндустріальній цивілізації інститути демократії все більш відверто витісняються владою еліти, відбувається поступове формування більш контрольованого суспільства, в якому буде панувати еліта, що, на думку З. Бжезінського, буде звільнена від стримуючого впливу традиційних ліберальних цінностей і не буде вагатися при досягненні своїх політичних цілей, застосовуючи новітні досягнення сучасних технологій для впливу на поведінку суспільства й утримання його під суворим наглядом і контролем.

Наголошується, що процес глобалізації породжує розмаїтість форм сучасної влади. Автор виділяє певні тенденції трансформації влади: по-перше, сучасна влада прагне репрезентувати себе надкласовою, втрачається традиційна роль партій; по-друге, влада все більш зрощується з наднаціональними структурами; по-третє, із метою підвищення своєї стабільності влада потужно використовує різноманітні дискурсивні технології інформаційно-пропагандистського пресингу; по-четверте, свою ефективність сучасна влада багатьох держав пов'язує, насамперед, зі своїм наближенням до урядів країн так званої “великої сімки”, які прагнуть монополювати світ.

Зазначається, що перед економічно розвинутими державами постає нова серйозна проблема: використання колишніх ідеалів техногенного розвитку, що були зорієнтовані на постійне зростання споживання, призвели до вкрай негативних непередбачених наслідків. Але в результаті експансії “економіки знань” радикально скоротилися потреби народного господарства у сировині; постіндустріальне суспільство починає кардинально переглядати своє ставлення до природи – сьогодні перед цими країнами постала потреба глибинної реформації своїх ідеалів.

Дисертант акцентує увагу на тому, що подібна реформація відповідає вимогам сучасного перехідного періоду, коли все більше усвідомлюються вади західної техногенної цивілізації, все нагальнішою виступає необхідність радикального перегляду існуючого світовідношення та світорозуміння, все сильніше проявляється потяг до пошуку нових ідеалів і цінностей.

Протистояння вестернізації має містити не загальне її заперечення, а нові, більш привабливі рішення, повинні пропонуватися конкретні конструктивні шляхи подолання існуючої кризи та запобігання можливій антропогенній катастрофі. Знаходження гідної відповіді на глобальну загрозу можливе лише за умов об'єднання зусиль усіх країн світу, всіх сфер людської діяльності.

Підкреслюється, що одним з основних зрушень, які дозволяють стверджувати про можливість досягнення порозуміння та вибудови нової системи цінностей, виступає розвиток ідей екології.

Саме екологічна проблема спроможна виконувати роль загального фактора, що здатний інтегрувати окремі роз'єднані елементи сучасного світу, поєднати їх у спільних проблемах, у намаганнях забезпечити продовження буття всього живого.

Дисертант робить висновок, що головним завданням сучасної влади є сприяння формуванню *планетарного екологічного мислення*, яке буде базуватися на новій цивілізаційній парадигмі та яке повинне знайти вираження у створенні ідеології, адекватній новій фазі коеволюції природи і суспільства, що визначатиме цілі діяльності людства. Мова йде не про нову релігію або тоталітарне нав'язування однакових поглядів і цілей, а про розробку й добровільне прийняття екологічних принципів, задач і обмежень, що здатні забезпечити гармонію людства. Екологічна ідеологія має модифікуватися в різних цивілізаціях і країнах із урахуванням культурно-історичної спадщини, природних умов та екологічної ситуації.

Четвертий розділ “Еко-майбутнє людської цивілізації як філософська проблема”, що складається з чотирьох підрозділів, присвячений філософському аналізу проблеми еко-майбутнього, визначенню сутності глобальної екологічної кризи сучасності, дослідженню фундаментальних філософсько-наукових засад сьогоденної еко-світоглядної парадигми, вивченню способів керування пошуками виходу з ситуації кризи та шляхів їх трансформації, необхідної для творення еко-майбутнього.

Дисертант зазначає, що сутність феномена глобалізації розкривається через розгляд перетворення екологічних основ людського існування, яке відбувається в результаті глобалізаційних процесів. Глобалізується, тобто приймає загальносвітовий характер, загроза існуванню навколишнього середовища і, отже, загроза існуванню самої людини. Ця загроза стає справжнім спільним знаменником, що має об’єднати всіх людей світу навколо творення гідного майбутнього. Феномен еко-майбутнього, як доводиться у розділі, стає предметом філософського дослідження завдяки саме проблематизації майбутнього людства: усе реальнішою є загроза глобальних катастроф, які здатні перетворити еко-майбутнє світової цивілізації на екологічне пекло. Мова йде про *екологічну* й *соціально-економічну* кризи сьогодення. Перша погрожує інтенсивним і надзвичайно небезпечним для життя людей насиченням біосфери відходами їхньої власної життєдіяльності. Друга – глобальними соціальними наслідками науково-технологічного прогресу, що в умовах глобальної ринкової економіки скорочує потребу світового виробництва у людській праці, залишає без роботи (а, отже, без засобів до існування) все нові й нові мільйони людей, прирікає їх на злиденне життя.

Відзначається, що, незважаючи на стрімкі й фантастичні досягнення науково-технологічного прогресу, він не забезпечив людству в ХХ сторіччі ані зниження темпів забруднення довкілля, ані сповільнення росту зубожіння на планеті. Навпаки, загостривши ці кризи, він перетворив їх на нездоланну перешкоду, яка блокує виходи з них. Розгляд означених двох глобальних криз в їх сукупності визначається тією обставиною, що екологічна сторона процесів глобалізації знаходиться у безпосередньому зв’язку з соціально-економічним аспектом цього феномена. Протиріччя екологічної та соціально-економічної кризи полягає в тому, що, як показується у розділі, спроби перебороти останню кризу шляхом забезпечення оплачуваною роботою максимально великої кількості людей автоматично ведуть до заохочення зростання світового виробництва. А зростання виробництва неминуче тягне за собою зростання забруднення довкілля, оскільки все, що коли-небудь було вилучено з природи, рано чи пізно перетворюється на відходи споживання або виробництва, а це, у свою чергу, приводить до кінцевої екологічної катастрофи, до анти-еко-майбутнього. З іншого боку, спроби подолати екологічну кризу шляхом максимального зниження забруднення довкілля неодмінно веде до скорочення виробництва, внаслідок чого автоматично прискорюється зростання безробіття й зубожіння.

Як доводить дисертант, можливість подолання цього фатального протиріччя пов’язана з переорієнтацією світовідношення людини, яке поки що базується на науково-технічному активізмові. В епоху постіндустріалізму та постнекласичної науки проблема еко-майбутнього, проблема прогнозування негативних мега-наслідків науково-технологічної активності світового соціуму перетворюється на надзвичайно складну багатофакторну проблему. Підкреслено, що постіндустріальні ризики не мають конкретного винуватця, але їх глобальні наслідки відчутні для всіх людей. Ігнорування факту виникнення в епоху постіндустріалізму якісно нової загальності соціального буття й породженого ним комплексу глобальних проблем може привести цивілізацію до такого майбутнього, де людина не зможе існувати. Як свідчать дослідження І. Пригожина, Е. Ласло, Г. Г. Малінецького, С. П. Капіци, С. П. Курдюмова, в епоху постіндустріалізму людська екзистенція еволюціонує як складна соціальна структура, відкрита зовнішнім та внутрішнім флуктуаціям. Під впливом нестримно зростаючого науково-технологічного активізму вона ризиковано віддаляється від стану рівноваги. І саме ця віддаленість не дозволяє їй бути стабільною, гарантованою, однозначно визначеною.

Нові фундаментальні основи людського буття, нові життєвозмістовні принципи мають відповідати вимогам сучасності. Як стверджує дисертант, важливим кроком на шляху створення таких основ є переорієнтація сучасної науки на дослідження складних систем, що саморозвиваються, – завдяки

цьому зникає протистояння людини як суб'єкта, що творить, об'єктивному світові, який підлягає перетворенню. Нове бачення світу дозволяє визначити сутність невідповідності людського ставлення до об'єктів світу власній природі цих об'єктів. Перетворення таких складних об'єктів, що саморозвиваються, вже не може здійснюватися тільки шляхом механічного силового впливу на них. У розділі зазначається, що причиною екологічної кризи виступає неадекватність способів людської життєдіяльності та господарювання реальному положенню речей у світі.

Природний світ вже не може розглядатися як середовище, сировинна база для людського існування та людської діяльності, він є певним цілісним живим організмом. Саме так уявляє сучасна наука глобальну екосистему – біосферу, розглядаючи її як систему, що саморозвивається, систему із синергетичними характеристиками. У цьому новому підході технологічну діяльність вже не можна уявляти як переробку природного матеріалу, що протистоїть людині і який вона може підкоряти своїй волі. Взаємодія людини зі складними системами відбувається таким чином, що сама людська дія не є чимось зовнішнім, а включається в систему, видозмінюючи щораз поле її можливих станів. У цьому значенні людина вже не протистоїть об'єкту як чомусь сторонньому, а перетворюється на складову частину системи, яку вона змінює, і разом з якою вона змінюється сама.

У розділі зазначається, що новий підхід природничих наук має бути відображений у філософсько-світоглядних засадах світобачення та світовідношення. Спробами обґрунтування таких засад, засад толерантності, діалогічності у відношенні до природи, є роботи А. Швейцера, Ф. Капри, Е. Янча, І. Пригожина, І. Стенгерс, У. Матурани, Ф. Варели, С. Грофа. Сучасна натурфілософія не може конструюватися за колишніми зразками протистояння людини та природи, байдужо-об'єктивованого ставлення людини до природного світу, що постійно провокувало бажання панувати над ним. Дисертант підкреслює, що подібна світоглядна переорієнтація основ відношення людини до природи ні в якому разі не означає заміни антропоцентризму на біоцентризм, як це іноді інтерпретується в екологізмі. У збереженні життя на Землі зацікавлена, насамперед, людина, і тільки вона здатна щось зробити для запобігання глобальній катастрофі. При цьому визначальна роль людини зберігається. Егоїзм антропоцентризму – не привід для заміни його біоцентризмом. Швидше, за умов нової постнекласичної парадигми варто поставити під сумнів саму ідею “центризмів”. А це рівною мірою стосується й біоцентризму.

Доведено, що вказана неадекватність способів людського світовідношення та людської діяльності прямо означає неадекватність способів управління цією діяльністю. Дисертант показує, що взаємодія із складними системами, що саморозвиваються, потребує зваженої системи застережень щодо деяких стратегій, які потенційно містять у собі катастрофічні наслідки. Надчутливість до найменших зовнішніх впливів у момент становлення таких систем, коли відбувається незворотній вибір одного з альтернативних варіантів подальшого розвитку, визначає *повну неадекватність силових методів* у прагненні керувати такими системами. Стверджується, що використання несилових методів управління соціальними і природними процесами є найважливішою умовою становлення еко-майбутнього.

У розділі обґрунтовується висновок, що причиною кризи управління проблемами сучасного суспільства, у тому числі й проблемами взаємовідношення суспільства із навколишнім природним світом, є невідповідність цільової й ціннісної форм раціональності, невідповідність рівнів розвитку техніки та моралі в сучасному суспільстві. Специфічна риса сучасної ситуації, на відміну від доіндустріальної епохи, в яку моральні перекирення зустрічалися, мабуть, ще частіше, ніж зараз, полягає у тому, що тоді людина не мала тієї влади, яку вона має сьогодні. Проблемою виступає скоріше саме та невідповідність, що існує між владою та мудрістю. Підкреслено, *що керування, яке не засноване на розумінні того, чим воно намагається керувати, не може бути ефективним*.

Потреба збагнути те, що відбувається й відбудеться зі світом, стає дедалі нагальнішою. Разом із тим, тільки останнім часом з'явилося осмислення принципової обмеженості людського знання, осмислення того, що знань про навколишнє середовище завжди недостатньо, аби можна було припускати, що закони природи цілком пізнані людським розумом та зроблено висновки щодо застосування цього знання на практиці. Соціум і природа є настільки складними системами, що

навіть виділити обмежений ряд тих причин, від яких залежить подальший розвиток системи, уявляється задачею майже нерозв'язною, навіть суто технічно. Зазначається, що, оскільки знання людини про природу ніколи не може бути остаточно повним, то управління сучасними процесами – процесами, що протікають у складних системах, що самоорганізуються, у тому числі у природних, – повинно базуватись на принципі сприяння їх *саморозвитку*.

Дисертант приходять до висновку, що поняття екологічної кризи варто переформулювати на поняття кризи соціального управління, як нездатності людства *адаптувати* сучасні способи господарювання й життєдіяльності до навколишнього середовища вже перетвореної природи в умовах певної *нестачі наших знань* про природні й соціальні системи. Іншою стороною екологічної кризи буде нездатність людей адаптуватися до наслідків здійснених ними перетворень. Таке визначення більш повно розкриває причини складності адаптації сучасної людини й вказує, що зусилля у пошуках виходу з кризи варто направити саме на осмислення неадекватності усвідомлення реальності й нестачі наших знань про складні природні та соціальні системи.

У розділі зазначено, що існуючі на сьогоднішній день концепції управління пошуками виходу з глобальної кризи не можна вважати достатніми та повністю адекватними. Концепція “сталого розвитку”, якої притримуються світові суб’єкти влади і необхідність орієнтації на яку була проголошена на саммітах у Ріо-де-Жанейро та Йоганнесбурзі, не відповідає вимогам сучасної ситуації: природне середовище з цієї точки зору залишається лише сировинною базою для здійснення соціально-економічного та технічного розвитку людства. Дисертант звертає увагу на ту обставину, що концепція сталого розвитку виступає відродженням та навіть посиленням класичної концепції прогресу, яка була властива ідеології доби Просвітництва. Сталий розвиток, на відміну від цієї класичної концепції, претендує на те, щоб бути застосованим у глобальному масштабі, а отже, в умовах численних, дуже різноманітних та сильно дистанційованих культур, багато з яких не є адаптивними, що призводить до постійного виникнення вогнищ соціокультурних стресів. Відзначається, що означена концепція сталого розвитку, попри всі свої переваги та вади, залишається, насамперед, продуктом західної, європейсько-американської цивілізації, постулюючи спосіб життя, притаманний цій цивілізації, як взірець та мету сталого розвитку для всіх країн нашої планети. Не заперечуючи потенціалу європейсько-американській цивілізації, слід вказати на те, що такий спосіб життєдіяльності є далеким від досконалості та загального визнання, а його розповсюдження на всю планету буде обов’язково мати наслідком глобальну екологічну катастрофу. Тому робиться наголос на необхідності участі усіх культур людства у розбудові перспектив творення еко-майбутнього. Неминучість плюралізму культур могла бути визнана тільки внаслідок кризи історизму й віри у прогрес, коли в ХХ сторіччі з’ясувалося, що велика частина світу ніколи не була, не є й, цілком імовірно, не буде схожою на Європу ані в економічному плані, ані в політичному, ані в культурному.

Це особливо стосується й сьогоднішньої ситуації в Україні. Підкреслюється недоречність нав’язування Україні проекту “тотальної вестернізації” саме в той час, коли процес вестернізації об’єктивно вичерпав себе, тому що вичерпала себе та модель, той завойовницько-перетворювальний принцип, який культивувався на Заході починаючи з промислового перевороту. Сьогодні затято продовжувати індустріально-завойовницьку діяльність, колись ініційовану Заходом, – означає кидати виклик власне буттю людини на Землі. Навпаки, звернення до національних традицій світовідношення дозволяє вказати на позитивні риси проліферації можливих перспектив ставлення людини до світу. Багатовіковий досвід інших культур – східної, слов’янської – може виступати розумною альтернативою та доповненням до концепції сталого розвитку й інших ідей, що висунуті в межах західної цивілізаційної парадигми. Багатоманіття цих ідей має сприяти розробці нових, по-справжньому глобальних, ідей етики, філософії, політики, які зможуть орієнтувати людину на адекватне світосприйняття.

Доводиться, що така орієнтація, такий процес засвоєння людським суспільством нових еко-імперативів протікає поетапно. Першими усвідомлюють необхідність змін і зображують сутність проблеми науковці-екологи. Потім філософи осмислюють ситуацію, що склалася, вибудовують світоглядні концепції нового ставлення людини до світу. Нарешті, політики, які мають реальну

можливість впливати на хід подій, здійснюють конкретні практичні дії з реалізації цих ідей та забезпечують становлення адекватної владної сфери – розвиток держави не лише демократичної, а й екологічної. Впровадження наукових та філософських ідей у політичне життя дозволить всім мешканцям планети не лише зрозуміти та відчути ці ідеї, але й по мірі власних сил сприяти їх реалізації, сприяти творенню еко-майбутнього для людської цивілізації.

У ВИСНОВКАХ подано основні теоретичні підсумки роботи, що відображають сутнісний зміст концепції дисертанта. Дана концепція в контексті філософських досліджень сучасної наукової картини світу присвячена осмисленню феномена еко-майбутнього людської цивілізації, який перетворюється на проблему внаслідок глобалізації ризиків у сьогоденному світі, і, зокрема, завдяки осмисленню того аспекту означеної проблеми, що стосується досліджень залежності розвитку глобальної екологічної кризи від сучасної системи суспільних владних відносин. Такий аспект даної проблеми пов'язаний із питанням про пошуки нових стратегій управління соціальними процесами та способів трансформації владної структури сучасного суспільства – такого управління та такої трансформації, які б уможливили становлення бажаного для людства еко-майбутнього, відповідаючи методологічним вимогам постнекласичної наукової парадигми.

У роботі зазначається, що головним протиріччям сучасного світу виступає протиріччя між принципом автономії, самоідентичності національного суб'єкта та принципом глобалізації політичних, економічних і культурних характеристик людської життєдіяльності, принципом об'єднання, необхідного для розв'язання наявних глобальних проблем, у тому числі й переважно проблеми екологічної. Як показує дисертант, означене протиріччя може знайти основу для свого вирішення скоріше не у сфері економіки або політики, а у світі культури. Постіндустріальне суспільство увійшло в глибоку контрверзу з об'єктивною потребою подолання утилітарно-завойовницьких і споживацько-гедоністичних установ повсякденної практики. На порозі еко-майбутнього саме культура (у широкому сенсі, який включає також економічну й господарську діяльність, без їх безумовної пріоритетності) повинна стати домінуючим фактором суспільного розвитку. Під таким домінуванням культури мається на увазі перетворення й нова якість усієї духовно-мотиваційної сфери людської діяльності, підвищення статусу моральних, релігійних і, власне, особистісних цінностей у процесі становлення цивілізації нової еко-світоглядної парадигми.

Дослідження трансформації сфери влади у сучасному світі дозволяють дисертанту зробити висновок, що суттєвою рисою постіндустріальної (інформаційної) доби розвитку суспільства виступає *когнітивізація* владних відносин. Керування за рахунок володіння знаннями стає єдиною ефективною формою керування в умовах глобального світу, але, разом із тим, і засобом концентрації влади у межах безособових структур, на зразок транснаціональних корпорацій. Когнітивізація влади не лише виступає причиною змін в ієрархії владних стратифікацій, але й є результатом становлення нових форм соціального управління за доби глобалізації. У роботі доводиться, що проблеми влади та соціального управління набувають особливого загострення в ситуації глобальної екологічної кризи. Для розв'язання вказаного протиріччя влада має проводити погоджену екологічну політику. Ця задача вимагає перегляду глобальних, цивілізаційних і національних стратегічних цілей і механізмів здійснення, а також мотивів особистої поведінки людей. Реалізація глобальної екологічної політики залежить від того, наскільки її головні ідеї проникнуть у людську свідомість і стануть мотивуванням для колективних та індивідуальних цілеспрямованих дій. Мова йде не про нав'язування однакових поглядів і цілей, а про добровільне, свідоме, засноване на визнанні наявності глобальної кризи прийняття екологічних принципів, задач і обмежень, що здатні забезпечити гармонію людства. Екологічна ідеологія має модифікуватися у різних цивілізаціях і країнах із урахуванням культурно-історичної спадщини, природних умов та екологічної ситуації. Нові знання й нова ідеологія, засвоєні людством, стануть могутньою силою, коли вони органічно увійдуть у культуру, утворять її екологічно-світоглядну складову.

Дисертант доводить, що проблема, пов'язана з двома глобальними кризами сучасності, екологічною та соціально-економічною, полягає в тому, що намагання подолати останню,

забезпечити усім людям гідне життя за сучасними стандартами неминуче веде до екологічної катастрофи. Можливість подолання цього фатального протиріччя пов'язана з переорієнтацією світовідношення людини. Нове наукове бачення світу дозволяє визначити сутність невідповідності людського ставлення до об'єктів світу власній природі цих об'єктів. Відповідно постнекласичній науковій картині світу, перетворення складних об'єктів, що саморозвиваються, вже не може здійснюватися тільки шляхом силового впливу на них. Така неадекватність способів діяльності прямо означає неадекватність способів управління цією діяльністю. Знання людини про природу ніколи не може бути остаточно повним. Тому управління сучасними процесами – процесами, що протікають у складних системах, що самоорганізуються, у тому числі – і переважно – власне у природних системах, – повинне базуватись на принципі сприяння саморозвитку кожної окремої системи.

Показано, що існуючі на сьогоднішній день концепції виходу з глобальної кризи не можна вважати достатніми та повністю адекватними. Концепція “сталого розвитку”, якої притримуються світові суб'єкти влади, не відповідає вимогам сучасної ситуації: природне середовище з цієї точки зору розглядається лише як сировинна база для здійснення соціально-економічного та технічного розвитку людства. Крім того, ця концепція, попри всі свої вади та переваги, залишається продуктом західної, європейсько-американської цивілізації. Не заперечуючи потенціалу цієї цивілізації, слід вказати на необхідність участі всіх культур людства у розбудові перспектив творення еко-майбутнього. Розумними альтернативами та доповненням до концепції сталого розвитку можуть виступати світоглядні традиції, що орієнтуються на багатовіковий досвід інших культур світу – слов'янської, східної. Багатоманіття цих ідей має сприяти розробці нових, по-справжньому глобальних, ідей етики, філософії, політики, що зможуть орієнтувати людину на адекватне світосприйняття.

У роботі зазначається, що подібний процес засвоєння людським суспільством нових еко-імперативів протікає поетапно. Першими усвідомлюють необхідність змін та зображують сутність проблеми науковці-екологи. Потім філософи осмислюють ситуацію, що склалася, вибудовують світоглядні концепції нового ставлення людини до світу. Нарешті, політики, що мають реальну можливість впливати на хід подій, здійснюють конкретні практичні дії по реалізації цих ідей та забезпечують цим становлення адекватної владної сфери – розвиток держави не лише демократичної, а й екологічної. Впровадження наукових та філософських ідей у політичне життя дозволить всім мешканцям планети не лише зрозуміти та відчувати ці ідеї, але й по мірі власних сил сприяти їх реалізації, сприяти творенню еко-майбутнього для людській цивілізації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії, розділи в монографіях:

Толстоухов А. В., Хилько М. І. Екобезпечний розвиток: пошуки стратегем: Моногр. – К.: “Знання України”, 2001. – 333 с. (20,81 д.а.; авторських – 10,22 д.а.)

Концептуальні виміри екологічної свідомості / Кисельов М. М., Деркач В. Л., Канак Ф. М., Гардащук Т. В., Толстоухов А. В.: Моногр. – К.: Парапан, 2003. – 312 с. (18,97 д.а.; авторський розділ в колективній монографії: № 5 – 5,2 д.а.)

Толстоухов А. В. Глобалізація. Влада. Еко-майбутнє: Моногр. – К.: Парапан, 2003. – 308 с. (13,02 д.а.).

Людина в лабіринті перспектив / Толстоухов А. В., Перова О. Є., Рубанець О. М. та ін.; Заг. ред. Толстоухов А. В.: Моногр. – К.: Парапан, 2004. – 220 с. (10,81 д.а.; авторський розділ в колективній монографії: № 1 – 0,97 д.а.)

Статті в наукових фахових виданнях:

- Толстоухов А. В. Екологія та влада: на шляху до нової парадигми культури // Мультиверсум. – 2000. – № 10. – С. 51 – 65 (1 д.а.).
- Толстоухов А. В. Самоорганізація суспільства і влада // Філософська думка. – 2000. – № 1. – С. 27 – 41 (0,72 д.а.).
- Толстоухов А. В. Відповідальність і влада // Мультиверсум. – 2000. – № 15. – С. 24 – 37 (0,77 д.а.).
- Толстоухов А. В., Лой А. М. Практична філософія сьогодення: предмет і перспективи // Практична філософія. – 2000. – № 1. – С. 6 – 19 (1,22 д.а.; авторських – 0,44 д.а.).
- Толстоухов А. В. Трансценденталізм. Влада. Свобода // Практична філософія. – 2001. – № 1. – С. 3 – 19 (1,43 д.а.).
- Толстоухов А. В. Глобалізація. Власть. Еко-будущее // Практична філософія. – 2001. – № 2. – С. 72 – 91 (1,63 д.а.).
- Толстоухов А. В. Планетарний соціум и его эко-будущее // Практична філософія. – 2001. – № 3. – С. 21 – 36 (1,33 д.а.).
- Толстоухов А. В. Влада й екополітика: сучасні взаємовідношення // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – Вип. 36. – 2001. – С. 9 – 12 (0,48 д.а.).
- Толстоухов А. В. Святоглядні контури екологічної ери // Практична філософія. – 2002. – № 2. – С. 3 – 9 (0,58 д.а.).
- Толстоухов А. В. Глобальна криза цивілізації як криза управління індустріальним суспільством // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – Вип. 38 – 41. – 2001. – С. 61 – 67 (0,68 д.а.).
- Толстоухов А. В. Наука як сфера практичного розуму // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – Вип. 42 – 45. – 2001. – С. 31 – 35 (0,4 д.а.).
- Толстоухов А. В., Парапан І. Г. Науковий розум і гуманістичні цінності: глобалістський контекст // Філософська думка. – 2001. – № 6. – С. 8 – 24 (0,85 д.а.; авторських – 0,35 д.а.).
- Толстоухов А. В. Самоорганізація ноосфери й глобальна екологічна криза // Практична філософія. – 2003. – № 1. – С. 101 – 104 (0,38 д.а.).
- Толстоухов А. В. Глобальный социальный контекст и контуры эко-будущего // Вопросы философии. – 2003. – № 8. – С. 49 – 63 (1,4 д.а.).
- Толстоухов А. В., Парапан І. Г. Когнітивні підвалини глобалізації // Практична філософія. – 2003. – № 3. – С. 3 – 10 (0,75 д.а.; авторських – 0,56 д.а.).
- Толстоухов А. В. Глобалізм як новий вимір буття України // Практична філософія. – 2003. – № 4. – С. 3 – 8 (0,57 д.а.).
- Толстоухов А. В. Глобалният социален контекст и контурите на еко-будещето (Превод: Димитър Мирчев) // Философски форум. – 2003. – № 10. – С. 179 – 197 (1,2 д.а.).

Інші статті, видання, матеріали:

- Толстоухов А. В. Quo vadis, Людино? // Хроніка–2000. – Вип. 37–38. – Т. 1. – С. 4 – 17 (0,88 д.а.)
- Толстоухов А. В. Проблема взаємодії ліберальної і демократичної свободи // Практична філософія та правовий порядок: Зб. наук. статей. – Харків: “Центр освітніх ініціатив”, 2001. – С. 75 – 76 (0,12 д.а.).
- Толстоухов А. В. Глобальный контекст и контуры эко-будущего // Людина і культура в умовах глобалізації: Зб. наук. статей. – К.: Парапан, 2003. – С. 224 – 232 (0,49 д.а.).
- Толстоухов А. В. Україна і виклики постіндустріальної доби // Політичний менеджмент. – 2003. – № 3. – С. 3 – 12 (0,73 д.а.).

АНОТАЦІЇ

Толстоухов А. В. Творення еко-майбутнього в контексті глобалізації: проблеми керування та перспективи розвитку. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.09 – філософія науки. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2004.

У дисертації досліджено співвідношення глобалізаційних процесів в сучасному постіндустріальному суспільстві, нових тенденцій у сфері влади та екологічних перспектив подальшого розвитку людства в контексті сучасної наукової картини світу. Обґрунтовується, що подолання фундаментального протиріччя між принципом суверенітету суб'єктів світу та необхідністю їх об'єднання для розв'язання глобальних проблем можливо при зміні економосентричної парадигми глобалізації на культуродомінантну, що необхідно для запобігання сценарію перетворення глобалізації на вестернізацію. Доводиться, що ефективне керування процесами людської діяльності за доби когнітивізації влади неможливо без наукових знань, що базуються на новій самоорганізаційній науковій парадигмі. Показано, що пріоритетність екологічних імперативів при прийнятті владних рішень є суттєвою умовою становлення сприятливого еко-майбутнього.

Ключові слова: еко-майбутнє, екологічна криза, глобалізація, влада, керування, постіндустріальне суспільство.

Толстоухов А. В. Созидание эко-будущего в контексте глобализации: проблемы управления и перспективы развития. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени доктора философских наук по специальности 09.00.09 – философия науки. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2004.

Диссертация посвящена осмыслению феномена эко-будущего человеческой цивилизации, который предельно проблематизируется вследствие глобализации рисков в современном мире. Особое внимание уделяется аспекту, касающемуся вопроса поисков новых стратегий управления социальными процессами и способов трансформации структур власти современного общества в контексте современной научной картины мира – такого управления и такой трансформации, которые благоприятствовали бы достижению эко-будущего человечества.

В работе отмечается, что основным противоречием современного мира оказывается противоречие между принципом автономии и идентичности национальных субъектов и принципом глобализации политических, экономических и культурных характеристик человеческой жизнедеятельности, принципом объединения, необходимого для решения существующих глобальных проблем, в том числе и преимущественно проблемы экологической. Основа для решения данного противоречия может быть найдена, по мнению диссертанта, не в сфере экономики или политики, а в сфере культуры. Постиндустриальное общество находится в противостоянии объективной потребности преодоления утилитарно-завоевательских и потребительских установок современной практики. На пороге эко-будущего именно культура в широком смысле должна стать доминирующим фактором общественного развития. Такая установка предполагает преобразование всей духовно-мотивационной сферы человеческой деятельности, повышение статуса ценностей в процессе становления цивилизации новой экомировоззренческой парадигмы.

Показано, что существенной чертой постиндустриальной (информационной) эпохи развития общества выступает когнитивизация отношений власти. Управление на основе обладания знаниями оказывается единственно эффективной формой управления в условиях глобального мира, но, вместе с тем, и средством концентрации власти в рамках безличностных анонимных структур, по образцу транснациональных корпораций. Доказывается, что проблемы управления особенно обостряются в ситуации глобального экологического кризиса. Проведение экологически адекватной политики предполагает пересмотр цивилизационных и национальных стратегических целей и механизмов их осуществления. Эффективность такой политики зависит от того, насколько её основные идеи могут стать мотивом коллективных и индивидуальных целенаправленных

действий. Речь идёт не о навязывании унифицированных взглядов и целей, а о добровольном, основанном на осознании наличия глобального кризиса, принятии экологических принципов. Экологическая идеология, входящая в культурное мировоззрение, должна модифицироваться в соответствии с конкретными историческими и естественными условиями каждой культуры человечества.

В работе указывается, что существующие на сегодняшний день концепции управления поисками выхода из глобального кризиса нельзя считать достаточными и полностью адекватными. Концепция “устойчивого развития”, которой придерживаются мировые субъекты власти, не отвечает требованиям нынешней ситуации: природная среда с данной точки зрения рассматривается лишь как сырьевая база для осуществления социально-экономического и технического развития человечества. Кроме того, эта концепция остаётся продуктом западной, европейско-американской цивилизации. Не отрицая потенциала этой цивилизации, следует указать на необходимость участия всех культур человечества в построении перспектив созидания эко-будущего. Разумными альтернативами и дополнением концепции устойчивого развития могут выступать мировоззренческие традиции, ориентирующиеся на многовековой опыт иных культур мира, а также на парадигму самоорганизации, вырабатываемую в философских концепциях постнеклассической науки. Многообразие этих идей благоприятствует разработке новых, воистину глобальных идей этики и философии, которые смогут обеспечить адекватное мировосприятие.

Диссертант демонстрирует, что процесс усвоения человеческим обществом новых эко-императивов протекает поэтапно. Первыми осознают необходимость изменений и изображают сущность проблемы учёные-экологи. Затем философы осмысливают сложившуюся ситуацию, воссоздают мировоззренческие концепции нового отношения человека к миру. Наконец, политики, обладающие реально возможностью воздействия на ход событий, осуществляют конкретные практические действия по реализации этих идей и обеспечивают тем самым становление адекватной сферы власти – развитие государства не только демократического, но и экологического. Внедрение научных и философских идей в политическую жизнь позволит всем жителям планеты не только постичь и ощутить эти идеи, но и по мере собственных сил содействовать их реализации, содействовать созиданию эко-будущего для человеческой цивилизации.

Ключевые слова: эко-будущее, экологический кризис, глобализация, власть, управление, постиндустриальное общество.

Tolstoukhov A. V. The Creation of Eco-Future in the Context of Globalization: Problems of Governance and Development Perspectives. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Sciences in Philosophy, Speciality 09.00.09 – Philosophy of Science. Taras Shevchenko Kiev National University, Kiev, 2004.

The thesis is dedicated to investigating the correlation of globalization processes in today's society, tendencies in power sphere, and ecological perspectives of the humankind development under new scientific paradigm. In order to overcome the core contradiction of the sovereignty principles of national subjects and the objective necessity to unite them for solving the global problems, the economy-dominated paradigm of globalization must be replaced by that of culture-oriented. That would also prevent realization of one-sided westernization scenarios of globalization. The author shows that effective governance over human activity under the situation of cognitivization of power is impossible without knowledge based on new self-organization paradigm of science. The priority of ecological imperatives in policy-making is stated to be indispensable condition for the creation of eco-future.

Keywords: eco-future, ecological crisis, globalization, social power, governance, postindustrial society.